

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРІСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІИ ІМ. М. Т. РИЛЬСЬКОГО**

КОСАКІВСЬКИЙ ВІКТОР АФАНАСІЙОВИЧ

УДК 39.(477.437.44) «18/20»

**ЕТНОКУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕННЯ
МІСТЕЧКА ЧЕЧЕЛЬНИКА В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ
(XIX - ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)**

07.00.05 – етнологія

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ-2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук України **Скрипник Ганна Аркадіївна**, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, директор

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор, член кореспондент АМ України **Стельмащук Галина Григорівна**, завідувач кафедри історії та теорії мистецтва Львівської академії мистецтв МОНмолодьспорту України кандидат історичних наук, доценту **Босий Олександр Григорович**, керівник культурно-просвітнього відділу народного мистецтва та фольклору Національного музею народної архітектури та побуту України

Захист відбудеться «25» березня 2013 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.227.01 при Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (01001, Київ, вул. Грушевського, 4)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (01001, Київ, вул. Грушевського, 4)

Автореферат розісланий « 23 » лютого 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філологічних наук

Л. Г. Мушкетик

1.

Актуальність теми. Характерна для початку ХХІ ст. демократизація вітчизняної наукової гуманітаристики в етнологічній сфері виразилася, передусім, як тенденція регіоналізації та локалізації етнографічних досліджень, що є відповіддю на посилення всесвітніх глобалізаційних та інтеграційних процесів і відображенням прагнення зберегти етноідентифікацію населення на рівні «малої батьківщини» - села, містечка, міста, району. Крізь призму «малої батьківщини» суспільство прагне усвідомити та зберегти успадкований від попередніх поколінь історико-культурний ландшафт свого народу, розпізнати його автентичний голос у технічно-цивілізаційній поліфонії сучасного світу. Головний об'єкт локально-регіональних досліджень - історія міст і сіл, селищ і містечок. Останні є не просто проміжною ланкою між урбаністичним і сільським поселенням, вони є своєрідним перетином між традицією і модернізацією, між консервативною сталістю життєвих практик села та динамічною мінливістю нововведень міста. Поліетнічні та поліконфесійні за своїм характером, ці поселення в Україні історично виникали як осередки народних промислів, ремесел, торгівлі, освіти; тут стикалася і толерувалися різні традиції та норми. Такими за етнокультурними та соціоекономічними параметрами є ряд містечок Південно-Східного Поділля і всієї Правобережної України, які за часів радянської влади були перетворені на селища. На середину 70-х рр. ХХ ст. на Україні налічувалось 885 селищ міського типу, в тому числі -28 на Вінниччині та 19 на Хмельниччині. В кінці ХІХ ст., за даними А.Ф. Селіванова, в Подільській губернії було 7207 населених пунктів, в тому числі -120 містечок. Одним із них є колишнє містечко Чечельник, нині селище міського типу, районний центр однойменного району Вінницької області.

Подільські містечка викликають особливий інтерес специфікою своєї культури, оскільки в них упродовж століть тісно переплітались історичні долі представників різних етносів: українців, євреїв, поляків, росіян, вірмен, циган тощо. З огляду на це історико-етнографічне дослідження українських містечок набуває маркерної значимості у контексті пізнання народної традиційно-побутової культури як іншоетнічних їх мешканців, так і домінуючої в більшості з них української спільноти. Етнографічне вивчення історії подільського містечка дозволяє виокремити й осмислити важливі й ще малодосліджені аспекти повсякденної культури, соціально-економічного, громадського та релігійного життя, з'ясувати особливості формування етносвідомості та ментальних характеристик людності містечок як проміжної ланки між сільським та урбанізованим соціумом.

Наукова розробка даної теми покликана сприяти усвідомленню суспільством і державою необхідності практичного врахування історичного спадку минулих поколінь та тих змін, які відбувалися в житті й побуті українського селянства в процесі урбанізації та їх наслідків для української нації в цілому.

У дисертаційній роботі вперше в українській етнологічній науці було здійснено комплексне порівняльно-етнографічне дослідження різних видів традиційно-побутової матеріальної, духовної і соціонормативної культури передусім української людності конкретного населеного пункту, а саме -

містечка Чечельник, як особливого виду поселення, з метою висвітлення його етнокультурної характеристики й визначення специфічних рис у загально-регіональному контексті, з'ясування рівня збереженості й трансформацій традиційної сільської культури під впливом частково урбанізованого середовища і містечкової культури.

Вибір теми зумовлений актуальністю залучення етнокультурної спадщини у практику сучасного культуротворення й водночас **недостатньою** вивченістю етнокультурних явищ у даному історико-етнографічному регіоні. Містечко Чечельник є територією взаємодії і взаємовпливу різних етнічних культурно-побутових традицій, що й визначило його етнографічну специфіку. Протягом періоду, обмеженого хронологічними рамками нашого дослідження, тут проживали українці, євреї, у меншій кількості - поляки, росіяни та представники інших етносів. У кінці ХХ ст. суспільно-політичні перетворення та етнодемографічна криза призвели до змін в етнічному складі населення містечок Південно-Східного Поділля, які з поліетнічних в основній своїй масі стали моноетнічними з переважанням представників українського етносу. Як з огляду на це, так і через відсутність спеціальних студій соціокультурних змін у повсякденному житті української-людності містечок - своєрідних поліетнічних систем, головна увага автора при дослідженні різних аспектів матеріальної та духовної культури селища міського типу (сmt.) Чечельник спрямована на українську її частину. Значна кількість польового етнографічного матеріалу дає можливість автору опрацювати, проаналізувати й згрупувати його в цілісну систему, виявити еволюцію та трансформацію окремих локальних етнореалій головно української людності та розкрити тенденції їх сучасного розвитку.

Вибір теми дисертаційного дослідження обумовлений також характерними лише для цього краю особливостями матеріальної та духовної культури мешканців Чечельника, які є наслідком унікального природного розташування містечка на межі двох фізично-географічних областей - Степу і Лісостепу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах планової теми «Українська етнокультурна спадщина в сучасному культурно-інформаційному просторі» (№ 0107U002297) відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Дисертаційне дослідження також узгоджене з науковою темою секції етнології кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського «Трансформація традиційної культури Поділля ХГХ - початку ХХІ ст.: етнологічний аспект».

Об'єктом дисертаційного дослідження є населення містечка Чечельник в історичній ретроспективі його розвитку.

Предмет дослідження - традиційна культура й побут населення містечка Чечельник в історичному минулому, а також сучасні вияви та трансформації його етнокультури.

Хронологічні межі дослідження охоплюють ХІХ - початок ХХІ ст.

Територіальні рамки дисертаційної роботи окреслено не лише землями територіальної громади смт. Чечельника, а й теренами Південно-Східного Поділля в цілому (в минулому - південь історичної Брацлавщини), що включає частково південно-східні райони сучасної Вінницької області (Чечельницький, Бершадський, Тростянецький, Піщанський, Крижопільський) та північні райони Одеської області (Савранський, Балтський і Кодимський).

Мета дослідження: комплексний аналіз традиційно-побутової культури головно української людності містечка Чечельника XIX - початку XXI століття в контексті етнокультурної характеристики Південно-Східного Поділля в цілому та визначення регіонально-специфічних і загальноукраїнських рис його матеріальної та духовної культури.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань:**

- з'ясувати стан наукового вивчення проблеми й джерельної бази дослідження;

- ввести до наукового обігу нові польові етнологічні матеріали;

- розглянути історію Чечельника, окресливши етапи його розвитку та особливості формування етнічного складу населення;

- проаналізувати динаміку чисельності населення, висвітлити основні чинники, що впливали на зміну його територіально-поселенської структури, а також розкрити причини, які зумовили зміни етнічного складу населення;

- висвітлити спільне та відмінне в суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному становищі різних етнічних груп населення Чечельника;

- спираючись на результати аналізу архівних і польових етнографічних матеріалів, історіографічного доробку, дослідити особливості матеріальної і духовної культури жителів Чечельника і передусім української людності містечка, виявити трансформаційні процеси в сфері традиційних компонентів культури;

- простежити міжконфесійні взаємовідносини мешканців Чечельника;

- проаналізувати в контексті етноїсторії містечка особливості топонімічних назв.

Методологічна основа дослідження. Для вирішення конкретних завдань було використано *проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-географічний методи*, що відповідають специфіці об'єкта та предмета дослідження. Застосування зазначених методів дозволило з'ясувати особливості окремих параметрів матеріального побуту й духовного життя подільського містечка впродовж досліджуваного часу, простежити динаміку змін і розвитку зазначених явищ та формуючих їх складових, встановити регіональну специфіку та своєрідність досліджуваних процесів. Елементи *синхронного й діахронного аналізу* використані для з'ясування сталості/дискретності явищ етнокультури. Використання методу *історіографічного аналізу* уможливило огляд та вивчення в контексті окресленої тематики праць етнографів XIX - XXI ст. *Методи статистично-демографічного аналізу* введено для з'ясування наслідків взаємодії української частини населення Чечельника з єврейською, польською та російською його людністю. *Описовий і структурно-системний методи*

вжито при розгляді традиційних господарських занять, особливостей містечкової архітектури, народного одягу та обрядової культури. У процесі проведеного нами етнографічного дослідження були використані *методи усної історії* (інтерв'ю, індивідуальне та колективне опитування тощо). Для виявлення змін в духовній організації життєвого світу використані *етнологічні* (безпосереднього спостереження) та *соціологічні методи і прийоми* (кількісного аналізу), що дозволили оцінити об'єкт спостереження в сукупності системних соціальних зв'язків. Для аналізу предметно-речових пам'яток матеріальної культури залучено елементи *музейного джерелознавства* та *візуальної антропології* (при розгляді світлин, предметів декоративно-ужиткового мистецтва); частково застосовано також прийоми *техніко-технологічного дослідження* для розгляду виробів традиційних ремесел (ткацтва, килимарства, вишивки, шевства, деревообробки, плетіння, малювання на склі тощо).

Наукову новизну одержаних результатів дисертації визначають предмет, мета й завдання роботи:

- уперше в українській етнологічній науці здійснено комплексне дослідження матеріальної та духовної культури українського населення містечка Чечельника (Південно-Східне Поділля), основною джерельною базою якого стали власні матеріали, зібрані автором під час проведення фольклорно-етнографічних експедицій;

- на основі залучених до наукового аналізу невідомих архівних матеріалів, нової інтерпретації як вже відомих, так і нововиявлених фактів, комплексно досліджено соціальний і культурний розвиток містечка впродовж двох століть;

- проаналізовано динаміку чисельності населення, виявлено фактори, які впливали на зміну його поселенської структури; розкрито причини, які вели до змін етнічного складу населення;

- визначено особливості розвитку містечкових видів господарства, ремесел та промислів, архітектури територій містечка, заселених українською та єврейською людністю;

- охарактеризовано релігійні орієнтації мешканців містечка, простежено їх міжконфесійні стосунки на різних етапах історичного розвитку;

- з'ясовано особливості побутування фольклору українського населення Чечельника та висвітлено трансформаційні процеси в сфері традиційної культури української людності містечка.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що пропонуване дослідження, проведене на рівні регіональних студій, створює джерельну базу для подальших етнологічних досліджень. Результати праці, загальні положення, висновки можуть бути використані у педагогічних, соціологічних, історичних, філологічних дисциплінах. Крім того, дослідження актуальне для науковців, краєзнавців, викладачів ВНЗ Поділля при підготовці навчальних курсів «Етнологія України», «Етнологія Поділля», «Історія Поділля», «Народний одяг подолян», «Етнографічне музеєзнавство», «Етногеографія і краєзнавство», «Історична географія», «Краєзнавство».

«Туристичне краєзнавство», музейних працівників при створенні експозицій, у виставковій роботі, при комплектуванні музейних фондів тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження були апробовані на наукових конференціях: III Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині» (Кам'янець-Подільський, 2002 р.); XI та XIII Подільських історико-краєзнавчих конференціях (Кам'янець-Подільський, 2004 р., 2010 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Релігійне життя Поділля минуле і сучасне. До 1020-ліття хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального Спасо-Преображенського собору» (Вінниця, 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Подільське традиційне ткацтво» (Вінниця, 2008 р.); міжнародній науковій конференції «До 170-річчя з дня народження П.П. Чубинського» (Київ, 2009 р.); міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми дослідження, охорони, збереження та популяризації пам'яток народної культури України» (Київ, 2011 р.); міжнародній науковій конференції «Сучасні художньо-мистецькі та етнокультурні процеси поліетнічного середовища України»: до 90-річчя ІМФЕ ім. М. Рильського (Київ, 2011); міжнародній науковій конференції «Україна і Польща: історичне сусідство» (Вінниця, 2012 р.); міжнародній науковій конференції «Українська професійна та етнічна культура: нові ракурси дослідження, інтеграція у світовий цивілізаційний процес» (Київ, 2012);

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені автором у 8 наукових публікаціях, 7 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України, а також у монографії «Нариси з історії Чечельника» (Вінниця, 2000 р.).

Структура дисертації. Робота складається з основної частини та додатків. Основна частина містить вступ, три розділи, висновки, список джерел та літератури (279 позицій). Додатки включають 6 таблиць, 309 ілюстрацій. Повний обсяг роботи - 294 сторінки, з яких основна частина займає 192 (у т.ч. 24 с список джерел та літератури), а додатки - 102 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами й темами, визначено об'єкт, предмет, методика та хронологічні межі дослідження. Сформульовано мету роботи, визначено завдання дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення, особистий внесок здобувача, представлено інформацію про апробацію результатів наукового пошуку.

Розділ перший - «Історіографія та джерельна база дослідження» - містить узагальнений огляд стану наукового дослідження дисертаційної теми. У *першому підрозділі «Етнологічне дослідження Південно-Східного Поділля»* проаналізовано роботи, що стосуються обсервованого регіону. Підвалини

регіонального дослідження вітчизняної історії, як відомо, було закладено ще В. Б. Антоновичем.

Значний внесок у дослідження Південно-Східного Поділля зробили вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Марчинський, Ю. Крашевський, К.В. Шейковський, А.П. Свидницький, С.В. Руданський, П.П. Чубинський, Ю.Й. Сіцинський, К.В. Широцький, А.Г. Зарембський, Г.Т. Танцюратіан.

Нині спостерігається суттєве розширення фонду вітчизняних та зарубіжних джерел з історії Поділля. Вагомий внесок в етнологічне вивчення Поділля у другій половині ХХ - на початку ХХІ ст. зробили науковці ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України В.К. Борисенко, В.Ф. Горленко, В.П. Самойлович, Т.В. Косміна, Г.А. Скрипник, З.С. Гудченко та ін. У результаті багаторічної праці колективу ІМФЕ було опубліковано монографію «Поділля: історико-етнографічне дослідження» та окремі монографії й статті.

Провідними осередками етнологічного вивчення Південно-Східного Поділля на сучасному етапі є секція етнології кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей та Вінницький обласний центр народної творчості. В рукописному фонді секції етнології зібрано польові фольклорно-етнографічні дослідження, що здійснені студентами впродовж останніх 10 років. В етнографічних колекціях вінницьких музеїв представлено значну кількість етнографічних пам'яток, які є першоджерелами для вивчення різних аспектів народної культури подолян.

У другому підрозділі «Історико-етнографічне вивчення містечка Чечельник» встановлено, що етнологічні студії Поділля, зокрема його південно-східної частини, охоплюють далеко не всю їх тематико-проблемну різноманітність. В історичних працях вітчизняних, польських і російських вчених ХІХ ст. знаходимо деякі матеріали про містечко Чечельник. Однією з перших студій є праця Ю. Крашевського «Wspomnienia Odessy, Jegyssanu i Budzaku: Dziennik przejażdki w roku 1843 od 22 czerwca do 11 września» (1845-1846), яка містить опис Чечельника. В «Архиве Юго-Западной России» вміщено матеріали другої половини ХУІІІ ст. про огляд кордонів хутора Слюсарового, який знаходився на землях Чечельника, а також відомості про кількість єврейського населення в Чечельнику й навколишніх населених пунктах, які належали до чечельницького кагалу. Окремі свідчення про населення, господарські заняття, ремесла й промисли жителів містечка наявні в праці В. К. Гульдмана «Подольская губерния». У книзі «Кустарные промыслы Подольской губернии» (1916 р.) є згадки про окремі види ремесел і промислів мешканців Чечельника. В радянській науковій літературі 1920-х - початку 1990-х рр. етнологічні матеріали про смт. Чечельник майже повністю відсутні. Узагальнену історичну характеристику містечка подано у одному з 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР», присвяченому Вінницькій області.

З публікацій останнього десятиліття ХХ ст. вартим уваги є другий випуск монографії «100 еврейских местечек Украины: исторический

путеводитель», яку присвячено історії і етнографії містечок Поділля, в тому числі й Чечельника.

Низка історико-етнографічних публікації, спеціально присвячених Чечельнику, належить автору дисертаційного дослідження. Їх тематика охоплює різні аспекти історичного та фольклорно-етнографічного вивчення Чечельника як типового, поліетнічного за складом населення містечка Південно-Східного Поділля.

У *третьому підрозділі «Джерела до вивчення поліетнічної спільноти Чечельника»* проаналізовано документальні матеріали, які виявлено автором у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), Державному архіві Вінницької області (м. Вінниця), Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ПМФЕ ім. М. Рильського (м. Київ), Поточному архіві відділу реєстрації актів цивільного стану Чечельницького районного управління юстиції (сmt. Чечельник), Архіві Чечельницького районного управління статистики (сmt. Чечельник) та приватних архівах мешканців містечка. Велика група джерел - польові записи автора від багатьох реципієнтів та спогади жителів Чечельника. Окрема, не менш вагома, група джерел - етнографічні пам'ятки, виявлені автором під час дослідження.

В Центральному державному історичному архіві України (м. Київ) у 224 фондї: «Колекція метричних книг, клірових відомостей, сповідних розписів церков України» за 1719-1893 рр. виявлено дві цінні для нас справи - «Метрична книга" церкви Святого Архангела Михаїла містечка Чечельник Ольгопільського повіту» (1758-1768) та «Метрична книга церкви Покрови Пресвятої Богородиці передмістя містечка Чечельника Ольгопільського повіту». (1813-1833).

У документах, що зберігаються у фондах Державного архіву Вінницької області, виявлено інформацію про особливості життя і побуту населення Чечельника в ХІХ ст. Зокрема, у «Справі про вбивство селянина Проскурівського та пограбування Чечельницького костелу невідомими особами (22.02.1842 - 29.11.1853)» є опис майна селянина В.А. Бондара, вказано його вартість у цінових межах середини ХІХ ст. Окремі справи містять відомості, що стосуються різних сфер життя єврейського населення Чечельника, фільваркового господарства Чечельницького маєтку тощо.

В Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ПМФЕ ім. М. Рильського нами виявлена справа (Ф. 14-3 / 1024) - фольклорно-етнографічні записи, зроблені в Чечельнику його мешканцем І.Р. Мельником у 1974 р.

Окрему групу джерел складають документи з приватних архівів мешканців містечка (родин Жмурків (Монастирських), Остафієвих, Ободянських, Четверні тощо). В них збереглися цінні документи, що розповідають про різні історичні події кінця ХІХ - першу половину ХХ ст.: про участь у Першій і Другій світових війнах, про стосунки з владою. Особливу цінність становить архів родини Жмурків (Монастирських), у якому збереглися документи першої половини ХХ ст. (акти на розкуркулення, плани сівби селянина-одноосібника, численні квитанції обов'язкових податкових платежів тощо).

Під час фольклорно-етнографічних експедицій автором дисертації зібрано унікальний польовий матеріал, який, крім аудіозаписів, містить колекцію етнографічних предметів, що стали цінним першоджерелом під час розгляду питань господарської діяльності мешканців Чечельника. До них належать зразки матеріальної культури жителів містечка: *керамічні вироби; знаряддя ткацького виробництва; зразки тканих виробів; зразки вишивки; інструменти й вироби деревообробного промислу; народний одяг; дерев'яні та кам'яні жорна; малюнки на склі* тощо.

Цінним джерелом для вивчення фольклорно-етнографічних особливостей та історії Чечельника ХХ ст. є власні записи окремих чечельничан та польові записи автора від реципієнтів - жителів Чечельника. Саме ці багаторічні польові спостереження автора передусім лягли в основу дисертаційного дослідження.

Другий розділ – Етнодемографічний та соціокультурний розвиток містечка в історичній ретроспективі. У першому його підрозділі *«Історія та топоніміка Чечельника»* простежено особливості історичного розвитку цієї частини Південно-Східного Поділля від найдавніших часів. Природно-кліматичні умови півдня сприяли інтенсивному заселенню р. Савранки вже в добу раннього палеоліту. Значна кількість виявлених археологічних пам'яток свідчить про перебування краю під впливом різних культур: трипільської культури (IV - початок III тис. до н. е), сабатинівської і білогрудівської культур (II тис. до н. е), чорноліської культури (XI - VII ст. до н. е), черняхівської культури (II - V ст. н. е), ранніх слов'ян (V - VI ст. н. е.), культур періоду Київської Русі (X - XI ст.).

Перші документальні свідчення про р. Савранку відносяться до 1489 р. Ця дата є однією з ранніх згадок про українських козаків. Басейн р. Савранки, після половецької та монголо-татарської навал почав заселятися лише на початку XVI ст. У його колонізації брали участь українці, литовці, частково татари, пізніше - поляки, євреї, росіяни.

Перша згадка про Чечельник датується 1529 роком, тобто його було засновано на початку XVI ст. Чечельницька земля, як південна частина історичної Брацлавщини, має пряме й безпосереднє відношення до формування українського козацтва в кінці XV на початку XVI ст. В період Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького мешканці Чечельника брали активну участь у боротьбі з польсько-шляхетською експансією, тут було сформовано Чечельницький козацький полк. З 1635 до 1923 р. Чечельник мав статус містечка з притаманними йому особливостями містечкової традиційно-побутової культури.

Топонім «Чечельник» має татарське походження - Чачанлик. У зв'язку з українською колонізацією Південно-Східного Поділля, ця назва згодом трансформувалася в «Чечельник». Гідронім «Савранка» (первісно - «Саврань») має тюркське (золотоординське) походження, що у перекладі на сучасну українську мову означає «тихоплинна річка». На старожитніх мапах її зображено вже на карті М. Кузанського (1401-1464).

Мікротопоніміка Чечельника та його околиць тісно пов'язана із проживанням на території містечка представників різних етносів: українців в

«Липецькому», поляків на «Мазурівці» і в «Тартаку», євреїв у «Місті» і росіян на хуторі «Анютино». Більшість мікротопонімів досліджуваної території утворилися в ХГХ - першій половині ХХ ст. Вони відображають складні політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися на території всієї України та на Південно-Східному Поділлі зокрема

У другому підрозділі *«Етнічний склад, етнодемографічні та етноконфесійні характеристики населення Чечельника»* розкрито особливості етнічної історії містечка.

Упродовж всієї історії Чечельника його населення було різноетнічним: тут проживали українці, євреї, поляки, росіяни й представники інших націй. На сьогодні домінуючою етнічною спільнотою Чечельника є українці. З 90-х рр. ХХ ст. природний приріст населення містечка щорічно зменшується; ця тенденція є характерною не лише для Чечельника, а загалом для всієї України. Жителі Чечельника були прихильниками трьох релігійних конфесій - православ'я, католицизму й іудаїзму (особливо його течії - хасидизму), культові споруди яких є історичними пам'ятками селища

Міжетнічні та міжконфесійні взаємини жителів Чечельника в певні історичні епохи були різними: періодично складними були стосунки між «християнами» й іудеями, між католиками і православними. Однак у другій половині ХХ - на початку ХХІ ст. ці взаємини кардинально змінилися внаслідок міграційних та інтеграційних процесів: значна частина єврейського населення емігрувала за межі України, польська й російська громади майже повністю асимілювались. Поляки, котрі зберегли свою ідентичність, сьогодні асоціюються, зазвичай, з католиками.

У третьому розділі *«Матеріальна та духовна культура українського населення Чечельника: регіонально-локальні особливості та тенденції сучасного розвитку»* увагу зосереджено на розвитку господарських занять та різних ланок матеріальної і духовної культури жителів містечка. У підрозділі *«Традиційні господарські заняття жителів Чечельника»* зазначено, що Чечельниччина, як частина Поділля, віддавна була сільськогосподарським краєм. Провідною галуззю господарства місцевих мешканців було землеробство в усіх його галузях: рільництво, городництво й садівництво. Цьому сприяли кліматичні умови та родючі ґрунти. В свою чергу ця ж обставина вплинула на швидкий розвиток ремесел, промислів, зростання промислового виробництва й становлення Чечельника як торгового осередку.

До створення у 30-х рр. ХХ ст. колгоспів, в яких частково з'являється агропромислова спеціалізація, українське населення містечка займалося традиційним землеробством. Упродовж віків сформувалися основні землеробські культури, склалася система землеробства, народний сільськогосподарський календар, а також усталилися традиційні знаряддя обробітку ґрунту, збирання та переробки врожаю. Дослідження дає підстави стверджувати, що землеробські заняття українців Чечельника майже не відрізнялися від аналогічної агропрактики людності довколишніх українських сіл.

Городництво як частина землеробства посідає окрему, але малодосліджену ланку в господарській діяльності українців загалом та чечельничан зокрема. Найпоширеніші городні культури - картопля, кукурудза, цибуля, часник, квасоля, буряки. Землі Чечельника придатні для вирощування теплолюбних баштанних культур. Садівництво на Східному Поділлі також має давню традицію. Кліматичні умови сприятливі для вирощування різних плодкових дерев, а особливо винограду; плодоносять тут також абрикос і айва. Тож не випадково, що сади та виноградники нині є майже у кожній садибі мешканців Чечельника

Тваринництво поряд із землеробством відіграло значну роль в житті людності Південно-Східного Поділля від найдавніших часів. Зазвичай жителі Чечельника, як і мешканці довколишніх сіл, розводили велику рогату худобу, свиней, в меншій мірі - кіз та овець.

Традиційними допоміжними видами господарської діяльності українського населення містечка були й залишаються донині рибальство, бджільництво, полювання та збиральництво. В XVI ст. на Східному Поділлі з'являються перші штучні риборозвідні господарства. Для ловлі риби в ставках на р. Савранка мешканці Чечельника здавна використовують різноманітні знаряддя лову, які виготовляли з лози, ниток та дроту: «верші», «паровиці», «павуки», «фатки» тощо. Бджільництво пройшло шлях від бортних входів до бортей штучних - дуплянок. Згодом звідси одержало розвиток пасічництво.

Транспортними засобами в Чечельнику, як і в інших міських поселеннях Східного Поділля, здавна були віз, гарба, безтарка, сани, в які запрягали волів, а згодом і коней. В господарстві використовувались також грабарки, двоколки, брички. Серед водних транспортних засобів для рибної ловлі, заготівлі очерету, перевезення вантажів використовуються човни (лодки).

З огляду на особливості етнічної історії Поділля й виникнення на його території містечок, де проживала значна частина іноетнічного (переважно єврейського та польського) населення, очевидно є деяка регіональна специфіка господарських та професійних занять його людності. Ця обставина зумовила місцеві особливості характеру ремесел та промислів, на розвитку яких відбилися етнічні уподобання й усталені етно-професійні заняття різноетнічної людності. Так, зокрема, бідніша частина євреїв містечка, зазвичай, займалася різноманітними промислами, як-от: шевство, кравецтво, шапкарство, столярство тощо. Відтак у єврейському середовищі ці промисли були головним заняттям для значної частини його жителів. Водночас у господарстві українського населення містечка ремесла та промисли мали, переважно, допоміжний характер. Серед українців поширеними ремеслами були ткацтво, килимарство, вишивка, шевство, деревообробка з усіма її різновидами (теслярством, столярством, стельмаством, бондарством, плетінням з лози), малювання на склі, в'язання мережива тощо.

У другому підрозділі *«Повсякденна та обрядова їжа і харчування»* зазначено, що основними повсякденними стравами українського населення Чечельника, як і переважної більшості українців Поділля, були хліб та борошно-круп'яні страви. Упродовж ХГХ - першої половини ХХ ст. хліб випікали

здебільшого з житнього борошна («чорний хліб»), до якого додавали різні домішки, найчастіше - кукурудзяне борошно. Хліб із пшеничного борошна («білий хліб») масово почали споживати у другій половині ХХ ст. Крім того, поширеним було випікання пирогів, пампушок, коржів не лише як обрядової, але й як повсякденної їжі.

З рідких круп'яних страв широко вживаним був куліш, а серед овочевих страв найпопулярнішими були борщ та капуста, інколи готували розсолник; з кінця ХІХ ст. щоденною стравою стала також варена картопля. Найуживаніші напої - квас і узвар (компот); з ягід робили різноманітні наливки - вишнівки, слив'янки, тернівки; вино робили з винограду та яблук. Горілку ж у домашніх умовах виготовляли в невеликій кількості й уживали лише на великі свята.

Значним асортиментом у системі харчування вирізнялися обрядові страви. Жоден родинний звичай і обряд на Південно-Східному Поділлі не обходиться без хліба чи калачів: з хлібом зустрічають появу немовляти, виряджають дитя до школи, йдуть на хрестини, свататись, благословляють на подружнє життя молодих, входять у нову хату й проводжають в останню путь.

Крім звичайного хліба, під час проведення родинних свят широко використовується спеціальна обрядова випічка. Весільна випічка в різних селах Південно-Східного Поділля вражає своєю різноманітністю: хліб на сватання; калачі і хліб для запрошення на весілля (непарний калач, голуби, парний калач, калач з «качечками», гуски, побігуші калачі); коровай; «голуби» для молодят; королева пара (паровий, парний калач); королеваць; калачі молодого («перевідник», вінчальний калач, «побігун» молодого; калачі молодої (калач «з куклою», дівування, калач-оберіг, «гусак» і «гуска»); «коровай-батько»; весільні «гуски» для коровайниць; калачі для старостів і старостих; калач для нанашок; калачі для неодруженої молоді (парний калач, «подвійняк», «жевни»); шишки.

До календарних свят також випікали багато обрядового печива. Напередодні Святого вечора на Поділлі - це різноманітні обрядові хліби: паляниці, пироги і калачі, які відрізняються за формою і функціями. До різдвяних свят випікали: калач для корови - «рожество» («різдво», «різдвяник»); «голубків»; книші; різдвяний хліб «хазяїн» і трисвітле божество («хазяїн», «Василь», йорданський калач); калачі, «подвійняки»; поману (калач за покійного родича); великий різдвяний калач; пиріжки із різноманітною начинкою; хліб «Маланка»; новорічний коровай «Василь». До йорданських свят випікали калачі, а на Стрітення - медівники.

Величезне розмаїття печива та страв, які готувалися колись і готуються нині до родинних і календарних свят, свідчать про специфічні особливості народного харчування у досліджуваному регіоні. Так домінуючими весільними стравами й понині є «каша засипана» й «борщ весільний». Приготування різноманітних обрядових страв й сьогодні посідає важливе місце в традиційно-побутовій культурі мешканців містечка, яке, як і колись, є ідентичне культурі харчування та асортименту страв української людності Східного Поділля.

Традиційна їжа єврейського населення Чечельника готувалася, за деякими винятками, майже з усіх тих самих компонентів, що й українська. Але для єврейської кухні характерними є харчові заборони у виборі та змішанні

певних продуктів. Так, табуювалося поєднання в блюдах та в меню м'яса і молока, риби і м'яса; заборонялося вживання свинини, зайчатини, м'яса хижих тварин, риби без луски та крові тварин. З м'ясних продуктів пріоритетними були домашня птиця, гов'яжа печінка, гусячий і курячий жири, риба (щука). У єврейській народній кулінарії домінувала молочна і рослинна їжа; з перших страв перевага надається бульйонам з різними борошніями добавками, а з других - фаршированим стравам. Характерними є також велика кількість борошніаних страв і виробів. Національною випічкою вважалися хала, леках, кихелах.

Традиційна кухня поляків Поділля також має багато спільного з українською, але є й відмінності. Перша страва «барщик» (борщ) готувалась на заквасці з буряків, була рідкою, часто навіть без картоплі. Варили також «журик» - рідкий білий борщ; різні «паштетики» та «бігус», смаженого коропа («по-польськи» і «по-жидівськи»). До других страв додавали «потравку» (підливу з піджареного борошна). Випічка також була різноманітною: «маковец» (пиріг з маком), «макувки», «пончки» (пончики), «тясто» (тістечка), «хрусти», «пирого».

У підрозділі «Забудова та житло населення Чечельника» йдеться про особливості архітектури Чечельника, що сформувалася внаслідок специфічних історичних, соціальних та економічних умов і поєднує типову містечкову, сільську з промисловою та культовою забудовою.

Центр Чечельника - власне, саме містечко, частину жителів якого ще в недалекому минулому становили євреї, а околиці - це село з переважанням українського населення. Містечкова забудова складалась з кількох паралельних вулиць, посередині була ярмаркова площа, а поряд - синагога Залишки кварталів містечкової забудови в Чечелмшку частково збереглись по вулиці Жовтневій, а також на сусідній вулиці Калініна, де розміщується і будинок Великої синагоги. Вулиці містечка складаються з двох рядів щільно прилеглих довгих будинків, повернутих вужчою стороною до проїжджої частини. Через щільність забудови часто не лишалося місця для присадибних ділянок і вулиця якоюсь мірою виконувала роль подвір'я: тут гралися діти, за потреби працювали ремісники. У бік вулиці виходили різні частини будинків: елементи підвалів, сходів, галереї. Крім житлових, тут знаходилися дві корчми, чайна та 5 заїздів.

Така забудова характерна для усіх подільських містечок, але на сьогодні вона найкраще збереглася лише в Шаргороді. Майже всі уцілілі в Чечельнику традиційні єврейські будинки ХГХ - початку ХХ ст. нині перебувають в аварійному стані, або ж цілковито перебудовані. Характерний колорит шtetла -торгового центру містечка - тут майже повністю втрачено.

Для будівництва житлових та господарських споруд містечка використовувалися місцеві матеріали - дерево та глина. Лише з кінця ХІХ ст. тут з'являються цегляні будинки.

Частині Чечельника, де проживало українське населення, властива типово сільська архітектура. Планування цієї частини поселення також вуличне. Розміщення хати й господарських споруд залежало від розміру земельної ділянки та її розташування щодо вуличної осі. На подвір'ї перед хатою

влаштували квітник або невеликий сад. Неподалік хати (напроти або на одній лінії) розташовувались окремі господарські споруди: в першу чергу це була «шопа» для худоби, стайня для коней. Перед шопою робили обору. Окрему споруду складала будівля, в якій зберігався сільськогосподарський інвентар. Інколи декілька будівель об'єднувалися під одним дахом (літня кухня + шопа + катрага для сіна) або літня кухня + шопа. Таке поєднання характерне для забудови 70-80-х рр. ХХ ст.; відтоді почали будувати на одній лінії хату, до якої примикає літня кухня + гараж + хлів. Часто літня кухня зводиться окремо. Серед інших споруд вирізняються курники, які в перетині мають круглу форму. Під господарськими будівлями, гаражами, літніми кухнями часто влаштували льохи. У 20-40-ві рр. ХХ ст. льохи були як у хаті (в коморі, чистій хаті), так і біля хати, попід вікнами. Зрідка влаштували «сушарки» для сушіння слив та груш.

Основними матеріалами, з яких будувалися хати та господарські споруди в Чечельнику, були, так само як і в сільській будівельній традиції Поділля, глина, дерево, солома, очерет. Більшість будинків не мали фундаменту. Найпоширенішими були стіни каркасної, зрідка - безкаркасної конструкції. Траплялися також стіни, складені з великих глиняних цеглин — «лампаців». З кінця 50-х рр. ХХ ст. безкаркасна техніка зведення стін зі шлаку, рідше - цегли та вапняку, набула масового поширення. В останнє десятиріччя житло будується в основному з цегли та вапняка (як пиляного, так і рваного). За своїм плануванням у Чечельнику в 20-30-х рр. переважали «хати на дві половини» (хата + сіни + хата). Частину сіней інколи відділяли під комору, де нерідко влаштували ями-льохи. Поширеним типом планування були хати, побудовані на зразок сіни + хата + хата. Були випадки, коли в «хаті на дві половини» друга половина відводилася для худоби. Майже до середини ХХ ст. «хата на дві половини» - основний тип планування житла українців Чечельника. З 50-х рр. планування житла змінюється у напрямку збільшення житлової площі.

У зв'язку з будівництвом промислових підприємств у Чечельнику протягом ХГХ - ХХ ст., з'являється ряд виробничих приміщень та житлових будинків, споруджених для робітників. До них слід зарахувати комплекс споруд колишніх кінного, цукрового і спиртового заводів, заготзерно, залізничного вокзалу тощо. Цікавими в архітектурному плані є старі житлові будинки робітників цукрового заводу, найдавніші з яких споруджені ще перед будівництвом заводу - до 1876

Р-

Особливими архітектурними спорудами містечка Чечельника є культові пам'ятки: церква, костел, синагога та каплиці на католицькому і єврейському кладовищах.

У підрозділі «Народний одяг української людності Чечельника» зазначено, що одяг українського населення Чечельника сформувався під впливом містечкової культури, хоча основні його компоненти, притаманні українській сільській традиції, збереглися: вишиті чоловічі та жіночі сорочки, мантини, кожухи, пояси, чоботи, постолі, шапки тощо. Однак вже з початку ХХ ст. в побут українського населення інтенсивно почав проникати міський костюм.

Загалом традиційний народний одяг першої половини ХХ ст. був досить складним комплексом, основу якого складали різноманітні за своїм призначенням компоненти, які об'єднуються в групи: натільний, поясний, верхній одяг, пояси, головні убори, взуття, прикраси тощо. На початку ХХ ст. для виготовлення одягу використовували матеріал як домашнього, так і фабричного виробництва.

Традиційний жіночим і чоловічим натільним одягом була сорочка. Виготовляли сорочки з конопляного, бавовняного (бамбак) та конопляно-бавовняного полотна. Конопляне полотно для одягу в Чечельнику має одну загальну назву - «грибінне». Якщо для штанів і спідниць використовували полотно, яке виготовляли з «клуча» (рядовини), то для буденних сорочок це полотно виготовляли з кукол, а для святкових (весільних) – використовували бамбакове або фабричні бавовняні тканини.

За типом крою сорочки поділялися на тунікоподібні, з цільнокроєним рукавом, уставкою та сорочки з гесткою (на кокетці) - буденні. Тунікоподібний крій зберігся лише у давніх чоловічих сорочках. Жіноча сорочка складається зі станка та підтички, кожна частина яких шилася у 2 - 2,5, а зрідка - в 3 пілки.

Орнамент на жіночих сорочках розміщено на поликах, погрудках, манжетах, комірці та підтичці. На чоловічих - вишивалася маніжка, комір та манжети. Загальна назва вишитих дівочих та жіночих сорочок - «сорочка з поликами», а чоловічих - «сорочка з манішкою».

Залежно від призначення сорочки вишивали її відповідним чином: святкові та обрядові мають складну композицію вишивки, а звичайні буденні - вишиту «гестку» й іноді манжети. Архаїчні техніки вишивки - низь, колодочка, штапівка, мережка, вже згодом набула поширення вишивка хрестиком. Для орнаментів вишивок сорочок із Чечельника характерними є геометричні й рослинні мотиви, інколи - рослинно-геометричні. Серед рослинних мотивів найбільш поширені «квіти», «трояндова гілка», «виноград»; основним рослинно-геометричним мотивом вишивки є «хмелик» та його варіанти.

До чоловічого поясного одягу належать «радівляні» штани, які виготовлялися з цупкої тканини. В позаминулому столітті чоловічі штани були «з очкурнею». На початку ХХ ст. їхній крій змінюється й вони стають схожі на штани міського покрою. Полотно для штанів було конопляне (з «клуча») та напіввовняне (одна нитка конопляна, а інша вовняна). Штани мали білий колір, інколи їх фарбували в бузині.

Дівочий та жіночий поясний одяг ХХ ст. у Чечельнику складався з різних форм спідниць. До поясного одягу слід зарахувати також фартухи, які тут шили із фабричної тканини «в зборочки».

Зимовим верхнім одягом чечельничан, як і більшості сільської української людності, були кожухи переважно жовтого (коричневого), чорного та білого кольорів. Святкові (весільні) кожухи виділялися багатим декором. Весняним та осіннім верхнім одягом були мантини, чугайни (шилися з сукна коричневого кольору та підперезували поясами), а з часом - і «польки».

У побуті чечельничан першої половини ХХ ст. традиційним і обов'язковим елементом одягу були пояси, найпоширенішими серед яких - пояси зеленого і червоного кольорів домашнього й фабричного виготовлення. Окремо плелися пояси-крайки. У ХІХ ст. чоловіки носили штани «з очкурнею» (очкурня (очкур) - шнурок, який засиляли у верхню частину штанів). З часом очкура його замінив пришивний пояс.

Літніми головними уборами хлопців та чоловіків були солом'яні капелюхи, а взимку носили високі - шапки («стовбури») з овечого хутра. Вони різнилися кольорами в залежності від віку: у парубків - сиві, а в чоловіків - чорні. При потребі поверх шапки «накладали» башлик, який мав форму «ріжка» з двома довгими кінцями, які пов'язували довкола шиї.

У ХХ ст. дівчата в Чечельнику голову в теплу пору року не прикривали, а в холодну - користувалися хустиною. Волосся заплітали в одну або дві коси; інколи заплетені коси викладали «калачиком» навколо голови. Вінки зі стрічками (лентами) одягали лише на весілля. Заміжні жінки після весільного обряду покривання голови хусткою більше не мали права «світити волоссям» на людях і все життя ходили в хустках. Давніми жіночими головними уборами чечельничан, як і решти українців Поділля, були очіпки, які місцеві люди називають каптуром. Найпоширенішими дівочими прикрасами послуговували червоне коралове та перламутрове намисто, яке називали «баламути».

Традиційними видами взуття для жителів Чечельника були постолі, чоботи, черевики, проте у теплу пору року майже всі ходили босими. Влітку взуття взували лише на свята, а постолі - на жнива. Поширеним різновидом взуття були солом'яники. Чоботи були чорного та червоного кольорів на низькому або високому підборах. Для парубків у 20-і роки шили чоботи «восьмигранки», а дівчата носили черевики та чоботи.

На кінець ХХ ст. у побуті старших жителів містечка, зрештою як і всієї української людності сіл, з традиційного одягу зберігались лише сорочки та деякі елементи поясного одягу - спідниці й фартухи, а також хустки.

Одяг єврейського населення Чечельника відрізнявся власним національним колоритом. У давні часи, як зазначав П.П. Чубинський, євреї носили «старопольський костюм»: довгий чорний шовковий сюртук, чорний пояс, хутрянні шапки, панчохи і черевики. Жіночий костюм вирізнявся головним убором, схожим на турецьку пов'язку. Взуття жінок складалось з панчоx та туфлів.

У кінці ХІХ ст. більша частина єврейської молоді змінила свій костюм на європейський. Довгі чорні шовкові сюртуки носили переважно літні люди. Вбогі євреї одягали сюртук в суботу й у святкові дні. Закон Мойсея забороняв євреям носити вовняний одяг. На голову євреї одягали «ермолку», за старим звичаєм відпускали бороди й пейси - довге волосся на скронях. Заміжні єврейки-хасидки носили перуки, переважно рудого або червонястого кольору. Під час ранкової молитви одружені євреї одягали «талес» - біле покривало з синіми смугами на краях та вовняними китицями - пов'язками на кінцях («ціцес»). На голову і ліву руку пов'язували «тефілін» - чотирикутну квадратну коробочку зі смужкою пергаменту, на якій написані тексти зі святого письма.

Поховальна сорочка євреїв шилася з білого полотна й мала назву «кітель». Таку сорочку, за звичаєм, перед вінчанням дарувала молода молодому. Під час приведення будь-кого до клятви одягали на людину «кітель». Набожні ж євреї носили таку сорочку під час молитви, в дні нового року і «Йом-Кіпур».

У *підрозділі «Обрядова культура та усна народна творчість»* зазначено, що комплекс родинної обрядовості українців Поділля має ознаки перехідного варіанту (від центрального локального типу до гірського; від поліського - до буковинського). Південно-східні райони Поділля за комплексом обрядових дій виразно тяжіють до наддніпрянського типу, а південні - до молдавських етнічних традицій. Певної специфіки обрядам Поділля надали також багатовікові контакти з польським, російським, молдавським та єврейським населенням, яке дисперсно або компактно розселене серед корінного українського етносу. Певний вплив на обрядовість українців мала приналежність до православної чи римо-католицької християнської гілки. Саме в такому контексті розвивалася і продовжує функціонувати нині обрядова культура українського населення Чечельника, яка в основі своїй ідентична українській сільській обрядово-звичаєвій традиційності.

Родини та хрестини є пріоритетними сімейними обрядами. У системі родинної звичаєвості подолян зберігається цілий ряд вірувань, які відносяться до найдавніших культурних пластів. До них зараховують ряд заборон, пов'язаних з вагітністю, яких мала дотримуватися мати, щоб забезпечити здоров'я майбутньої дитини.

Ще в першій половині ХХ ст. в Чечельнику були баби-повитухи, які приймали пологи («брали дітей»). Одночасно такі баби були знахарками.

Як і по всій Україні, батьки дитини вибирали пару кумів, хоч часто брали й по декілька пар, проте перша пара - старші куми - тримали дитину при хрещенні. Від кумівства не можна було відмовлятися. Кумами могли бути старші брати, сестри, родичі, сусіди або й просто знайомі. Дитину, яку куми несли до церкви хрестити, називали похресником (похресницею). Для цієї дитини вони були хрещеними батьками - нанашками.

Для новонародженої дитини батько обов'язково готував колиску. У Чечельнику побутували колиски двох типів: плетена з лози, схожа на великий продовгуватий кошик, та колиска, пошита з товстої тканини (з рядна), яка натягалася на овальний обід з лозини.

Родинні звичаї та обряди серед українців Чечельника збереглися найповніше. Автором докладно зафіксовано весільну та поховально-поминальну обрядовість.

Традиційні весільні звичаї й обряди Поділля містять у своїй основі загальнослов'янські та загальноукраїнські компоненти, та водночас мають регіональну своєрідність. **можна** сказати, що Поділля є перехідним регіоном від наддніпрянського типу весілля до карпатського. Подільський підваріант центрального варіанту традиційного українського весілля поширюється на територію Вінницької, Хмельницької (без її північно-західних районів), частково Тернопільської та окремі райони сусідніх областей. На Південно-Східному Поділлі весільний обряд, маючи у своїй основі елементи центрального

варіанту, вбирає в себе елементи культурної взаємодії українців з молдованами (хрещених батьків, які відіграють важливу роль у весільній обрядовості тут називають нанашками (з молдавської «нанашул»), а в сусідніх селах і нині обов'язковою є весільна хусточка - «нафраніца»).

Поховально-поминальні звичаї й обряди українського населення Чечельника зберегли в своїй основі загальноукраїнські риси: систему віщувань, особливості поховального обряду та поминальні звичаї. Жителів містечка і нині ховають на трьох кладовищах: православному, католицькому і єврейському. Родинна звичаєвість єврейського населення зафіксована лише фрагментарно, у зв'язку з майже повною відсутністю представників цього етносу в містечку.

Календарні свята та обряди смт. Чечельника також мають свої особливості. Більшість жителів селища є прихильниками двох християнських конфесій - православ'я і католицизму. Цей поділ має свій вплив на духовне життя містечка. Календарні звичаї та обряди відзначають тут за Григоріанським та Юліанським календарями (за новим та старим стилями). У змішаних (православно-католицьких) родинях їх святкують двічі.

Найповніше збереглися тут зимові та весняні свята народного календаря: Святий вечір, Коляда-Різдво, Щедрий вечір - Маланка, Василя (Новий рік), Водохреща, Проводи, Рахманський Великдень, Зелені свята. Із циклу літніх свят відзначають Маковея і Спаса; із осінніх - Покрову і Михайла, які є храмовими.

Через відсутність власних польових матеріалів автором календарні свята євреїв представлено, переважно, за описами з літературних джерел.

У *підрозділі* зазначено, що основна частина фольклору, який побутує в селищі, має українського походження. Польський і єврейський фольклор записано окремими фрагментами.

Пісенний фольклор українців Чечельника ідентичний подібним творам решти українців Поділля і представлений піснями календарно-обрядового циклу - колядками, щедрівками, веснянками й купальськими піснями. Родинно-обрядовий фольклор подається весільними піснями та поховальними «псальмами», які тісно поєднуються з духовними піснями. Окремими зразками презентовано й інші жанри пісенного фольклору - козацькі пісні, пісні про жіночу долю і родинне життя, пісні про кохання, жартівливі та сатиричні пісні.

Прозовий фольклор селища складається із легенд, переказів, повір'їв про чарівні скарби, святі криниці, квітку папороті, Долю, вужів. Значне поширення мають народні оповідання та бувальщини, в яких передано різноманітну історичну та побутову інформацію.

В *останньому підрозділі* «Сучасні трансформації та міжкультурні взаємовпливи» йдеться про зміни, які відбулися серед мешканців Чечельника впродовж досліджуваного періоду; констатується факт зміни поліетнічної за складом людності містечка в моноетнічну, що позначилося на його соціально-історичному розвитку та етнодемографічній ситуації; розкривається сутність трансформаційних процесів у сфері етнокультури українців Чечельника, що відбулися внаслідок міжетнічних впливів, суспільно-економічних перетворень та урбанізації.

У результаті виконання дисертаційного дослідження автор дійшов таких **висновків.**

Здійснений аналіз історіографічного доробку за темою дисертаційного дослідження засвідчив, що в зарубіжній та вітчизняній гуманітаристиці етнокультурна характеристика Південно-Східного Поділля як самостійна, цілісна і комплексна проблема спеціально не розглядалася. Її окремі аспекти знайшли фрагментарне відображення або дотично розроблялися в етнологічних студіях та історико-краєзнавчих розвідках відомих поділлязнавців минулого і сучасних науковців. Вітчизняними дослідниками XIX - початку XX ст. А.П. Свидницьким, С.В. Руданським, П.П. Чубинським, Ю.Й. Сіцінським, К.В. Широцьким, та ін. було зібрано й опубліковано оригінальні етнографічні матеріали, які мають велике значення для етнографічного вивчення регіону. Праці сучасних українських етнологів з ГМФЕ ім. М. Рильського є цінним історіографічним джерелом вивчення етнокультури подільського регіону, проте вони мають загальний характер, а дослідження регіонально-локального плану зазначеної місцевості відсутні.

Провідними осередками етнологічного вивчення Південно-Східного Поділля є секція етнології кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології НЕП В ДНУ ім. М. Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей та Вінницький обласний центр народної творчості.

Однак, незважаючи на наявність численних етнологічних студій етнокультури Поділля, спроба комплексного регіонального історико-етнографічного дослідження традиційності мешканців подільських містечок XIX - початку XXI ст. (на прикладі головно української людності містечка Чечельника) здійснюється автором вперше.

У ході підготовки дисертаційного дослідження автором був зібраний фундаментальний комплекс різноманітних і репрезентативних джерел, який дозволив здійснити різнобічне дослідження етнічної культури української спільноти містечка Чечельник XIX - початку XXI ст., простежити її трансформацію під впливом різних політичних, економічних, етнічних чинників.

Як наслідок багаторічної дослідно-збирацької роботи, автором накопичено, систематизовано, проаналізовано й атрибутовано велику кількість унікальних автентичних етнографічних матеріалів різного типу (фольклорних, речових, письмових, усних), що лягли в основу дисертаційного дослідження і складають підґрунтя авторських публікацій.

На підставі аналізу особливостей матеріальної і духовної культури мешканців Чечельника можемо стверджувати, що для домінуючої української громади містечка в цілому характерні ті самі риси матеріального побуту, обрядовості й духовного життя, що й українській людності довколишніх сіл. Водночас на повсякденній культурі українських мешканців Чечельника позначились впливи етнокультури іноетнічного населення містечка (передусім у запозиченні окремих елементів обрядовості й миського вбрання, в урізноманітненні асортименту народного харчування тощо).

Міжетнічні взаємовпливи відбилися як у комунікативних практиках представників різних етносів, що здавна населяли територію Поділля, так і проявилися в побутовій культурі через взаємне запозичення певних елементів обрядовості й фольклору, що відобразилося на традиційних складових обрядових практик, світоглядно-ментальних характеристиках, звичаєвому праві тощо.

Підневільне становище української етнічної більшості за попередніх століть та «безпаспортна система», застосовувана у 60-70-і роки ХХ ст. до українських селян, створили певні деформації соціально-професійної структури та господарсько-професійних занять різних етнічних груп, внаслідок чого землеробські заняття стали для українців домінантними, а натомість - торгівля, промислове виробництво, медицина та юриспруденція посіли чільне місце у професійній діяльності представників іншоетнічного населення - поляків, росіян та євреїв.

У конфесійній картині містечка, як і регіону в цілому, віддзеркалились особливості історично сформованих конфесійних пріоритетів для представників різних етнічних спільнот, це зокрема сповідування православ'я українцями, католицизму - поляками, іудаїзму (хасидизму) - євреями. Можемо в цілому говорити про культуру громадської віротерпимості, хоча загальне толерування іновірця було відносним. Приховане протистояння проявлялось, передусім, у контексті календарно-релігійної обрядовості, а нерідко - і в повсякденних практиках, в тому числі на рівні етнічних стереотипів.

Визначальною рисою поліетнічного складу населення містечка було довготривале мирне співіснування його мешканців - представників різного етнічного походження (з домінуючою українською етнічною спільнотою). Дослідження динаміки етнічного складу населення Чечельника за різних історичних періодів дозволило виявити тенденцію до його гомогенізації: переходу від поліетнічного до фактично моноетнічного характеру мешканців містечка. На сучасному етапі основними жителями містечка є українці, а інші етноси представлено незначною кількістю.

Основні положення дисертації викладені у публікаціях:

1. Вовк С.Т. Нариси з історії Чечельника. З найдавніших часів до наших днів / С.Т. Вовк, В.А. Косаківський, С.В. Таранець. – Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2000. – 214 с

2. Косаківський В.А. Етнографічне дослідження одного населеного пункту (на прикладі містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі) / В. А. Косаківський // Матеріали до української етнології: зб. наук, праць. – К, 2003. – Вип. 3(6). – С. 52-53.

3. Косаківський, В. А. Легенди та перекази на Південно-Східному Поділлі / В.А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. пр. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С. 178-182. (Історія).

4. Косаківський, В. А. Етнічний та кількісний склад населення Чечельника у XVI - на початку ХХІ ст. / В. А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ.

пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. — Вінниця, 2006. – Вил. 10. – С. 212-216. (Історія).

5. Косаківський, В.А. Топоніміка селища Чечельник на Південно-Східному Поділлі / В.А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. - Вінниця, 2008 . - Вип. 13. - С. 184-190. (Історія).

6. Косаківський, В. А. Рибальство та бджільництво - допоміжні види господарських занять українців Південно-Східного Поділля (на матеріалах містечка Чечельник) / В.А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. - Вінниця, 2009 . - Вип. 15. – С. 188-192. (Історія).

7. Косаківський, В.А. Приватні архіви як джерело до історії Поділля (на матеріалах містечка Чечельник) / В.А. Косаківський // Наукові записки Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського: зб. наук. пр. - Вінниця, 2009. - Вип. 16. -С. 211-216. (Історія).

8. Косаківський, В.А. Традиційні господарські заняття українців Південно-Східного Поділля (за матеріалами містечка Чечельник) // Матеріали до української етнології. - К, 2009. - Вип. 8 (11). – С. 125-133.

АНОТАЦІЯ

Косаківський В. А. Етнокультурна характеристика населення містечка Чечельника в історичному розвитку (XIX - початок XXI століття).

- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 - етнологія. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2013.

В дисертації досліджено особливості розвитку традиційно-побутової культури жителів містечка Чечельник на Південно-Східному Поділлі в XIX - на початку XXI століття. З'ясовано історіографію питання, проаналізовано джерела, розглянуто історію виникнення й формування поселення, топоніміку, етнічний і кількісний склад населення, релігійні конфесії Чечельника. Особливу увагу звернуто на розвиток матеріальної (традиційні господарські заняття, їжа, забудова, народний одяг) і духовної культури (родинна і календарна обрядовість, усна народна творчість) української людності Чечельника.

Ключові слова: Південно-Східне Поділля, містечко Чечельник, р. Савранка, історія, топоніміка, етнічний склад, релігійні конфесії, матеріальна і духовна культура, господарські заняття, ремесла та промисли, їжа, народна архітектура, народний одяг, родинні і календарні звичаї та обряди, пісенний і прозовий фольклор.

АННОТАЦІЯ

Косаковский В. А. Этнокультурная характеристика населения местечка Чечельник в историческом развитии (XIX - начало XXI века). -

Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 - этнология. Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рыльского НАН Украины. Киев, 2013.

В диссертации исследованы особенности развития традиционно-бытовой культуры жителей местечка Чечельник, расположенного в Юго-Восточной Подолии, в XIX - начале XXI века. Изучена историография вопроса, рассмотрена история возникновения и формирования поселения, топонимику, этнический и количественный состав населения и религиозные конфессии Чечельшка. Особенное внимание обращено на развитие материальной (традиционные хозяйственные занятия, застройка поселения, народная одежда) и духовной (семейные и календарные обряды, фольклор) культуры украинской общности местечка Чечельник.

Ключевые слова: Юго-Восточная Подолия, местечко Чечельник, р. Савранка, история, топонимика, этнический состав населения, религиозные конфессии, материальная культура, хозяйственные занятия, застройка поселения, народная одежда, духовная культура, семейные и календарные обычаи и обряды, фольклор.

ANNOTATION Kosakivskiy V. A. Ethnocultural Characteristics of the Inhabitants of Chechelnyk in Historical Development (19th - the Beginning of the 21st Century)

- Manuskript.

The thesis for a candidate's degree by speciality 07.00.05 - Ethnology. -Rylsky Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2013.

The dissertation deals with the peculiarity of the developing of the traditional culture of Chechelnyk inhabitants, which is situated in the south-east of Podillia in the 19th - the beginning of the 21st century. The historiographical question, historical development of inhabitants, toponymy, ethnical formation and religious concession are discussed. The special attention is paid to the material (traditional trade, buildings and national clothes) culture.

Key words: South-East Podillia, town Chechelnyk, Savranka River, history, toponymy, ethnical formation, religious concession, material culture, agricultural trade, useful arts and trade, national architecture, national clothes, family and calendar rites, song and prose folklore.